

FORBINDELSER MELLOM RISIKOVURDERING OG RISIKOHÅNDTERING UNDER ET REALISTISK OG ET KONSTRUKTIVISTISK PERSPEKTIV¹

Herbjørn Andresen

1 Innledning

Temaet for dette essayet er noen trekk ved forbindelsene mellom risiko og håndteringen av risiko. De formene for risiko og risikohåndtering dette omfatter, er det systematiske arbeidet for å vurdere og å håndtere risiko i virksomheter. Dermed faller individuell risikovilje, som for eksempel oppvises om man hopper i fallskjerm eller bruker tohjuls sykkel i Oslo sentrum, utenfor. I tråd med avgresningen i Norsk standard, *Krav til risikovurderinger* (NS 5814:2008) faller også økonomisk risiko som følge av forretningsmessige disposisjoner utenfor. Det gjenstår imidlertid svært mange områder som anses å kreve en form for formell risikohåndtering, blant annet arbeidstakeres helse, miljø og sikkerhet, personvernet til en virksomhets kunder og klienter, informasjonssikkerhet, pasientsikkerhet i helsesektoren, terrorbeskyttelse av havner og flyplasser, vern av miljø og naturressurser, matvaretrygghet med mer. Det sentrale fellestrekket ved disse formene for risiko er at risikokaperen ikke i direkte forstand selv er den som bærer, eller rammes av, risikoen. I mange tilfeller er det å vurdere og å håndtere risiko underlagt en rettslig plikt for virksomhetene. Ofte, men ikke alltid, har denne plikten form av et krav til å etablere internkontrollsystemer. Essayet handler ikke spesifikt om internkontrollregulering som sådan, men trekk fra denne reguleringsformen kan bidra til å gi et bilde av hva slags former for risiko drøftingene gjelder.

For de fleste delene av denne drøftingen er det tilstrekkelig å fremstille vurdering versus håndtering som en enkel dikotomi. Begge sidene av dikotomien blir imidlertid vanligvis beskrevet gjennom en noe mer finmasket inndeling. NS 5814:2008 deler for eksempel inn vurderingene, det å finne frem til risiko, i følgende prosessstrinn: Identifikasjon av farer og uønskede hendelser, analyse av årsaker og sannsynlighet, analyse av konsekvenser, og beskrivelse av risiko.

¹ Dette manuskriptet er et essay, innlevert til doktorgradskurs i vitenskapsteori (kurset SVF-8035, Universitet i Tromsø), våren 2010.

Risikohåndteringen er et område som ligger utenfor den nevnte standarden, men man kan abstrahere enkelte fellestrekk fra typiske forskriftsbestemmelser om internkontroll: Generell reduksjon av sannsynligheten for de identifiserte hendelsene, avdekke om noe som burde unngås har skjedd, reagere på hendelser, gjenopprette skader, og lære av det som har skjedd.

Man kan, intuitivt, tenke seg situasjoner der sammenhengen mellom risikovurdering og risikohåndtering blir uklar. Et eksempel er helseinstitusjoners plikt til å varsle Helsetilsynet i fylket om betydelig personskade eller om hendelser som kunne ha ført til betydelig personskade (spesialisthelsetjenesteloven § 3-3), som et lovbestemt tiltak for håndtering av risiko, som står i sammenheng med krav til interne kontrollprosedyrer. Formålet er å avverge, reagere på, og lære av slike situasjoner – tre sentrale aspekter ved risikohåndtering. Denne plikten for helseinstitusjonen forutsetter interne prosedyrer som stiller krav til de ansatte, og innebærer synliggjøring av feil. Selv om en flink institusjon sikkert kan lykkes i å etablere rutiner som ikke fostrer handlingslammelse eller en klandringskultur, er det neppe utenkelig at man av og til, noen steder, håndterer risikoen ved å ty til ryggdekningsstrategier som kan øke faren for at pasienter ikke får den beste behandlingen. Mange sider ved forholdet mellom risikovurderinger og risikohåndtering kan egne seg for empiriske undersøkelser, men i dette essayet er det noen mer fundamentale, teoretiske betraktninger som drøftes.

2 Problemstilling

Betegnelsene vurdering og håndtering antyder en forutsetning om at det normale forløpet vil være en sekvens. Risikoen finnes der ute et sted, og vurderingene går ut på å forstå den, å bestemme seg for hvorvidt det er bryet verdt å avverge den, og å bestemme hva man skal gjøre når en hendelse inntreffer. I det forutsatte normale forløpet blir virksomhetens vurderinger og beslutninger som en stafettpinne, der kunnskap om risiko overleveres til den praktiske håndteringen av risikoen.

Spørsmålet om hva risiko er, herunder om det er en sosial konstruksjon eller ikke, kan drøftes med utgangspunkt i ulike posisjoner. Et ytterpunkt kan betegnes som en naiv realisme. Man bygger da på en forutsetning om at den risikoen som man har analysert seg frem til avspeiler en reell risiko slik den faktisk eksisterer i verden. Dette utgangspunktet ligger til grunn for eksempel hos Starr (1969), i en artikkel som ofte henvises til som et pionerarbeid innen forskning på risiko som grunnlag for policybeslutninger i samfunnet. En alternativ posisjon, som kan sies å representere et klart mer konstruktivistisk perspektiv, går ut på at oppfatninger om hva risiko er, hvordan risikofaktorer

velges ut og hvilken risiko som kan aksepteres, skapes av de preferanser og forventninger som finnes innenfor en kultur (Douglas og Wildavsky, 1982). Den kulturelle teorien har altså klare konstruktivistiske elementer, men den står ikke langt ute på noen radikal, konstruktivistisk fløy. Perspektivet er fremdeles at risikoen er reell, og at det er meningsfullt å håndtere den. Selv om både risiko og risikohåndtering er konstruksjoner, underlagt sine kulturelle og historiske muligheter og begrensninger, er forfatterne opptatt av ikke å bli betraktet som rene relativister:

The idea that public perception of risk and its acceptable levels are collective constructs, a bit like language and a bit like aesthetic judgment, is hard to take. The central thesis that the selection of dangers and the choice of social organization run hand in hand goes against the grain of contemporary thought. (...) That perceptions of right and truth depend on cultural categories created along with the social relations they are used for defending has been recognized by a philosophical tradition since the nineteenth century. The more we draw on this tradition, the more we are beset with charges of relativism. (Douglas og Wildavsky, 1982, s. 186)

Også flere andre innflytelsesrike bidrag til tolkning av risiko, etter Douglas og Wildavsky, har preg av en tilsvarende relativt moderat konstruktivisme, eller en kritisk realisme. Antakelig er det rimelig å plassere beskrivelsen hos Beck (1992), av risikosamfunnet som et sammenvevd nett av teknologiske og sosiale risikodiskurser, som en form for kritisk realisme. Flere er også opptatt av å bygge broer over teknologiske/reduksjonistiske og sosiale/konstruktivistiske perspektiver, som et ønske om « a more organized system for conducting research that takes advantage of the best features of the paradigms competing over claims to risk knowledge.» (Rosa, 1998).

Det å være «relativist» vil i denne sammenhengen kunne ses som en mer radikal, konstruktivistisk posisjon, der risiko ikke tilkjennes noen ontologisk eksistens utenfor språket. En slik posisjon kan for eksempel bygges opp fra Berger og Luckmanns (1967) klassiske teori om hvordan det man tar for gitt blir konstruert gjennom sosial interaksjon, i en prosess der kunnskapen først objektiveres og siden internaliseres. Dette kan man tenke seg som det motsatte ytterpunktet av naiv realisme. Et slikt syn på risiko har antakelig sine talsmenn, som sannsynligvis er i stand til å argumentere godt for standpunktet. Det er imidlertid ikke lett å finne representanter for en relativistisk, radikal konstruktivisme innenfor etablert teori om risiko. Det radikale ytterpunktet ser ut til å befinne seg på utsiden av de etablerte risikodiskursene. Innenfor de ulike diskursene finnes det tross alt en konsensus om et slags essensialistisk risikobe-

grep. Frontene innen risikoteori beveger seg mellom naiv realisme og en klar, men likevel forholdsvis moderat konstruktivisme. Dermed er det tre posisjoner som drøftes i dette essayet, en naiv realisme, en moderat konstruktivisme, og en radikal konstruktivisme. Den siste, radikale posisjonen kan ses som en grunnleggende begrepskritisk betraktningssmåte, et rendyrket utenfraperspektiv.

3 Naiv realisme, et spørsmål om god eller dårlig risikohåndtering

Uttrykket «naiv realisme» kan ses som en positivistisk og instrumentell posisjon, der aktørene tar forbindelsen mellom metodene for og resultatene av risikovurdering og risikohåndtering for gitt. Bakgrunnen for å skrive et essay om risikohåndtering er at jeg har støtt på noen lett brysomme tankekors i arbeidet med et kapittel i min ph.d.-avhandling. Kapitlet har overskriften «risikobasert internkontroll som reguleringsmetode». Det som undersøkes i avhandlingskapitlet er virksomheters handlefrihet og samfunnets kontroll med en rekke former for risiko, i lys av bestemmelser om internkontroll i en del lover og forskrifter. Selv om det er en kritisk undersøkelse, er den i hovedsak gjennomført innenfor reguleringsens realistiske grunnposisjon.

Selv når man legger en naiv realisme til grunn, er det ikke nødvendigvis sikkert at risikohåndteringen lykkes i å avhjelpe risiko. Det kan også tenkes å gå enda verre, hvis risikohåndteringen er riktig dårlig vil den kanskje bidra til å øke risikoen, eller plassere ansvaret for at noe går galt på feil sted. Vellykket risikohåndtering kan imidlertid læres, hvis velviljen er til stede og det settes av tilstrekkelige ressurser. Naiv realisme betyr ikke at man er «dømt til å lykkes», men at å lykkes eller ikke beror på om risikohåndteringen er god eller dårlig.

Risikohåndtering har i utgangspunktet en utilitaristisk innretning. Selv om det finnes enkelte eksempler på at man går svært langt i å kreve reduksjon av risiko, for eksempel i terrorsikring av flyplasser, er risikohåndterings logiske mål en nyttemaksimering, ikke risikofrihet. Regnestykkene over nytte gjøres på et akkumulert nivå. Avveiningene mellom mulig skade og samfunnshensyn er systemvurderinger, små avvik blir rettferdiggjort av den overordnede balansen. Den utilitaristiske rettferdiggjøringen av virksomhet som innebærer en risiko kan betegnes som et fortynningsproblem. Det moralsk kritikkverdige tynnes ut når man reduserer sannsynligheten for skader, mens nytteverdien ved virksomheten er konstant (Hansson, 2002).

I generell form er ikke den utilitaristiske innretningen nødvendigvis begrenset til en naiv realismeposisjon. Dersom man trekker det utilitaristiske utgangspunktet litt lenger, kan man imidlertid kanskje si at skillet mellom vurdering og håndtering gjenspeiler et skille mellom «er» og «bør», eller en faktasfære og en verdisfære. Risikohåndteringen får da en normativ side, den

anviser hva rasjonelle aktører *bør* gjøre for å maksimere nytte (Rosa, 1998 s. 20). Å skille ut risikohåndteringen som et mer normativt anliggende enn risikovurderingen, forutsetter en posisjon som ligger relativt nær ytterpunktet naiv realisme. En normativ forståelse ligger også til grunn i den distinksjonen jeg har trukket her mellom god og dårlig risikohåndtering. En vurdering vil ikke på samme måte som håndteringen være god eller dårlig, den vil snarere være riktig eller gal – selv om riktig og gal i denne sammenheng gjerne kan omskrives til godt eller dårlig håndverk. Når risikohåndtering betraktes som en form for normativ konsekvens av vurderingene, betyr det at hva man bør gjøre vil følge «naturlig» dersom man har hatt tilstrekkelig informasjon og har vurdert denne riktig:

Organizations and elites who make such decisions, especially in large corporations and federal regulatory agencies, still hew to the line that the problem with risk acceptability is insufficient and low quality information. The normative theory behind this line of thought holds that if only the reality can be ascertained, prescriptions for action will be self evident. (Clarke og Short, 1993 s. 380)

God risikohåndtering er ikke nødvendigvis begrenset til bare å treffe tiltak som reduserer sannsynligheten for uønskede hendelser. En alternativ strategi er å utbedre skader, lære av dem, og å tilpasse seg til det som forvolder skaden. Wildavsky (1988) analyserer utførlig de alternative strategiene *anticipation* og *resilience*, det å foregripe eller å reparere og tilpasse seg, som idealtypisk forskjellige måter å håndtere risiko på. Disse to universelle strategiene vil finnes i ulike blandingsforhold i alle slags systemer som er gjenstand for risiko. Et resonnement som Wildavsky setter av mye plass til, og eksemplifiserer med ulike typer systemer, er at resiliensstrategier i mange tilfeller gir et tryggere samfunn enn forsiktighetsstrategier. Selv om Wildavsky vanligvis forbindes med retningen kulturell teori og en mer konstruktivistisk tilnærming til risiko, er disse idealtypiske håndteringsstrategiene like velegnet innenfor en realistisk posisjon. En resiliensstrategi kan ses som en direkte motsats til det populære begrepet nulltoleranse: «Political discourses of zero-tolerance sit uneasily with a risk-based ethos.» (Power, 2004 s. 22).

I utgangspunktet er «naiv realisme» en grunnposisjon med et rikt, og ikke naivt, begrepsapparat for håndtering av risiko. Den fører imidlertid også med seg enkelte paradokser, eller i det minste tankekors, som har å gjøre med at det er en posisjon som stiller krav til en relativt klar sekvensiell sammenheng mellom en risiko og håndteringen av den.

3.1 Noen tankekors med utgangspunkt i den realistiske posisjonen

Tankekorset har opphav i et kapittel om risikobasert regulering i min ph.d.-avhandling. I avhandlingskapitlet er disse tankekorset ikke forfulgt nærmere, fordi fremstillingen der først og fremst dreier seg om å kartlegge virksomhetenes handlingsrom innen denne typen rettslig regulering. Det er tre slike tankekors som drøftes her. Det første, som dreier seg om at forbindelsen mellom vurdering og håndtering kan svikte, er en allmenn teoretisk betraktning. De neste to har mer direkte forbindelse med regulering og risikohåndterings normative side. Et av disse tankekorset er at risikohåndteringen foregår innen en virksomhets domene, mens risikoen ikke nødvendigvis kan avgrensnes tilsvarende. Det siste tankekorset ligger nærmere en rettsteoretisk distinksjon, hvorvidt en utilitaristisk innrettet normativt føring kan ivareta rettigheter for den som rammes av «uønskede hendelser».

3.2 Risikohåndtering som er koblet fra vurderingene, eksemplet sekundær risiko

For at valget av en bestemt måte å håndtere risiko på skal kunne begrunnes som det beste valget, eller som det en rasjonell aktør bør gjøre, forutsettes det at valget av håndtering er en plausibel konsekvens av risikovurderingen. Dette vil ikke alltid være tilfelle. Michael Power (2004) peker på en fare for at virksomhetens ledelse over tid flytter oppmerksomheten fra det han betegner som primær risiko til sekundær risiko. Primær risiko er uønskede hendelser og negative konsekvenser av direkte betydning for det aktuelle samfunnshensynet som risikoen kan ramme. Sekundær risiko er trusselen om sanksjoner eller negative konsekvenser for virksomhetens omdømme, eller til og med konsekvenser for lederens personlige renommé, uttelling i et belønningssystem eller videre karrieremuligheter. Særlig i de tilfellene hvor risikohåndteringen foregår å skulle ivareta et bestemt samfunnshensyn, vil det å håndtere sekundær risiko føre til at koblingen mellom vurdering og håndtering svikter.

Risikovurdering av sikkerheten for et nettbanksystem kan tjene som et mulig eksempel på omformulering av en hendelses ugunstige konsekvenser, fra primær til sekundær risiko. Omformuleringen kan være fra «kunden taper penger» til «bankens omdømme svekkes». Dette er ikke nødvendigvis en avdramatisering av konsekvensen. Tvert i mot kan bankens ledelse bli mer skremt av tanken på svekket omdømme, og etterfølgende langsiktige tap, enn av å utsette enkeltkunder for urett eller ubehag. Ut fra en ren kvantitativ vurdering, kan det koste mindre å erstatte noen kunders tapte penger enn å investere i egnede risikoreduserende tiltak. En risikovurdering som omfatter omdømmekonsekvenser kan rette opp denne skjevheten i regnestykket, slik at de risikoreduserende tiltakene likevel lønner seg. I dette enkle, konstruerte

eksemplet bidrar altså oppmerksomhet om en sekundær risiko til bedre konkret risikohåndtering. Man har imidlertid ingen garanti for at oppattheten av sekundær risiko alltid vil forsterke virksomhetens opplevelse av behovet for å ivareta det foregitte samfunnshensynet. For å trekke eksemplet litt videre, kan den samme banken ha kommet til at det er mer lønnsomt å investere direkte i polering av omdømmet enn å investere i risikoreducerende tiltak. Den enkelte kunde løper fortsatt samme risiko for å tape penger, men dersom omdømme-strategien lykkes vil det være færre som finner på å klandre banken for det.

3.3 Institusjonelt innelåst risikohåndtering

Forutsetningen om en sekvensiell sammenheng mellom risikovurdering og risikohåndtering støter også på et slags «territorielt» problem. Den virksomheten som skal håndtere risikoen vil normalt bare ha handlingsevne til å håndtere risiko på avgrensede områder, mens risikobildet endrer seg i takt med forhold som like gjerne befinner seg utenfor det området virksomheten har evne til å håndtere. Med andre ord, i en risikovurdering vil man både identifisere risikofaktorer som man kan påvirke, og risikofaktorer som man ikke kan påvirke.

Behovet for beskyttelsestiltak for en nettbank kan igjen tjene som eksempel. Blant de mange risikofaktorene en bank tar stilling til i sine vurderinger, vil en del av dem handle om faren for at en bedrager, som aldri har oppsøkt banken eller etablert noe kundeforhold, skaffer seg tilgang til en legitime kundes konto. Bedrageren kan forsøke å gjette seg til de passord og øvrige akkreditiver som en kunde har. Banken viktigste håndtering av risikoen vil antakelig være tiltak som reduserer sannsynligheten for dette. Bedrageren kan imidlertid også forsøke å utnytte teknologiske svakheter, som for eksempel kan ha oppstått i en ny versjon av et nettleserprogram. En tredje mulighet bedrageren har, er å stjele fysiske kort og akkreditiver fra kundens postkasse, kontor eller bolig. Både oppgraderinger av nettlesere og en situasjon der politiet må gi oppklaring av postkassetyverier lav prioritet er forhold som ligger utenfor virkefeltet for bankens risikohåndtering. Det hindrer selvfølgelig ikke banken i å treffe tiltak som også omfatter risikofaktorer som endres utenfor bankens kontroll. For eksempel kan de legge lista lavt for å klandre og eventuelt utestenge kunder som banken mistenker for å være uforsiktede. Det har trolig lite for seg om banken skulle prøve å påvirke store internasjonale programvare-selskaper eller politiets prioriteringer. Kunden, som er bedragerens målskive, har de derimot innen rekkevidde. Det ligger klart innenfor en realisme- og posisjon for risikohåndtering å skyve problemet som er identifisert over på kunden, selv om risikovurderingen har synliggjort at problemet egentlig ligger et annet sted. Risikovurderingen peker kanskje på at problemet ligger et annet sted, mens

virksomhetens handlingsevne og strategiske valg fører til at belastningene med risikohåndteringen skyves over på andre aktører enn det som det identifiserte problemet tilsier. Sett fra bankens ståsted kan dette være en helt utmerket risikohåndtering, men det strekker antakelsen nevnt ovenfor, om at «prescriptions for action will be self evident», temmelig langt.

3.4 Risikohåndterings normative side, risikohåndtering versus rettigheter

De formene for risiko som drøftes i dette essayet er primært av det slaget hvor en virksomhet har plikt til å håndtere risiko som rammer andre. På en del slike områder har den som rammes rettigheter. En utilitaristisk nyttemaksimering kan, i hvert fall ved første øyekast, se ut som et stort, grovt og uegnet verktøy for å anvis handlinger som ivaretar konkrete rettigheter. Det vil da ikke bare være risikovurderingene, men også mer mekanistiske, deontiske plikter, som gir opphav til valg av tiltak for risikohåndtering. Virksomhetens handlefrihet er redusert, fordi man også har plikter som tilsier at man handler på en bestemt måte for å innfri den grad av risikofrihet en ekstern part har krav på. Når jeg sier «ved første øyekast», er det fordi det har vært ført gode argumenter for at vurdering og håndtering av risiko i en del sammenhenger kan være velegnet til å innfri rettigheter som ikke motsvares av rent mekanistiske pliktbestemmelser. Ut fra en rettighetstilnærming kan man for eksempel ivareta en rett til vern mot forurensning gjennom en plikt til å rense væske eller gasser som slippes ut i naturen. Rettighetstilnærmingen fanger imidlertid ikke opp hvorvidt det er høy eller lav sannsynlighet for utilsiktet feilfunksjon, som fører til at forurensningen inntreffer likevel. En risikotilnærming har et rikere apparat for å uttrykke feilmarginer og å fange opp unnlater, i dette eksemplet at virksomheten unnlater å innføre tiltak som reduserer sannsynligheten for at svikt i renseteknologien fører til miljøskadelige utslipp. Argumentet er fremført slik i en mer elegant og generell form:

A rights theory might absolutely prohibit actions when the actor directly intends to expose other individuals to risk, but not those where risk is only a side-effect or further consequence. The second differentiates positive actions from negative actions or omissions. A rights theory might construct absolute rules concerning harm caused by positive acts, but not those resulting from omissions. (Schroeder, 1986 s. 526)

Dette tredje tankekorset går dermed på et vis i realismeposisjonens favør. Det er mange tungtveiende grunner til at det er rimelig å regne forbindelsen mellom risikovurdering og risikohåndtering som en bedre vei til adekvate tiltak

enn det alternativene, for eksempel en rettighetstilnærming, kan tilby. Likevel gir forholdet mellom utilitaristisk risikohåndtering og fastlagte rettigheter opphav til av og til å kunne tvile på risikohåndterings normative kapasitet. På områder hvor det er en overlapping mellom det man vurderer som risiko og det som er noens fastlagte rettigheter, kan man vanskelig begrunne *generelt* at risikohåndtering vil sikre et tilstrekkelig vern av rettighetene.

4 Sosialt konstruert risikovurdering og risikohåndtering

Slik dette essayet er lagt opp befinner posisjonen naiv realisme seg i en viss forstand «på tiltalebenken». De problemene jeg peker på ved denne posisjonen går først og fremst ut på at den forutsetter at risikohåndteringen følger sekvensielt og med en grad av nødvendighet fra risikovurderingen. I den sammenheng gjør den naivt realistiske posisjonen seg skyldig i to klassiske vitenskapsteoretiske synder. Den ene er at årsaksmangfoldet blir oversett. En hendelse som er identifisert som en risikofaktor, i en risikovurdering, kan ha årsaker som ikke fanges opp i den systematiske risikohåndteringen. En hendelse kan til og med være både ønsket og velkommen ut fra andre mål og hensyn enn de som førte til at denne hendelsen ble identifisert som en risiko. Produksjon av risikokunnskap må på et eller annet vis ta inn over seg årsaksmangfoldet som problem, selv om det i mange tilfeller kan være vanskelig å ta behørig hensyn til det i praksis. Den andre klassiske dyd som denne posisjonen synder mot, som er mer fremtredende i drøftingen i dette essayet, er at man i overgangen fra vurdering til håndtering slutter fra «er» til «bør». Risikohåndteringen er et normativt program for hva den rasjonelle aktør bør gjøre med en hendelse, forutsatt at vurderingen bak er riktig. Denne litt tvilsomme slutningen vil, i tråd med den kjente spillteoretiske allegorien «fangens dilemma», kunne være kamuflert som et spørsmål om hva som er det mest rasjonelle valget gitt en begrenset mengde informasjon. Det tvilsomme i denne slutningen ligger i at man da enten må sikre at risikohåndteringen er verdinøytral og hevet over alle interessemotsetninger, eller i at man anser riktig og tilstrekkelig informasjon som et magisk medium som i seg selv kan løse verdispørsmål.

I flere brede fremstillinger av hva sosial konstruktivisme er, legges det vekt på å få frem at konstruktivisme er en samlebetegnelse for mange forskjellige perspektiver og posisjoner, som har visse karakteristiske kjennetegn til felles. Vivien Burr innleder sin fremstilling av emnet med fire slike grunnleggende kjennetegn, som hun sier man kan tenke på som «things you would absolutely have to believe in order to be a social constructionist» (Burr, 2003 s. 2). Disse fire kjennetegnene er henholdsvis en kritisk innstilling til kunnskap som tas for gitt, at kunnskaper står i en historisk og kulturell sammenheng, at kunn-

skap opprettholdes av sosiale prosesser, og at kunnskap og sosial handling henger sammen.

I tillegg til disse fire kjennetegnene er det en viktig markør som står sentralt i å skille mellom ulike posisjoner og retninger innenfor konstruktivismen, nemlig spørsmålet om det finnes en essens, en manifest virkelighet, bak de begrepene man konstruerer. Denne siden ved debattene om sosialkonstruktivisme kan ses som en oppgradert versjon av filosofihistoriens universaliestride (Gundersen, 1984 s. 74-75), spørsmålet om et generelt begrep har en egen eksistens utover å navngi det partikulære. Spørsmålet om risikobegrepets status, hvorvidt risikoen egentlig «eksisterer», er nærliggende å stille når risiko forstås i lys av sosiale konstruksjoner. Et vanlig skille i risikoteori er mellom risikoens ontologiske og epistemiske status, eller mer hverdagslig, mellom oppfattet og faktisk risiko. I risikoteorien ser man ofte oppfattet og faktisk risiko som både likeverdige, like viktige og samtidig eksisterende størrelser. Det anses altså ofte som viktig å ta hensyn til og å forstå begge deler (Shrader-Frechette, 1990). I dette essayet ser jeg likevel oppfattet versus faktisk risiko som tenkte motpoler, fordi det bidrar til å tydeliggjøre noen trekk ved de posisjonene som drøftes.

I spørsmålet om ontologisk status for en konstruktivistisk frembrakt kunnskap om noe i verden, vil det også være et vitenskapsteoretisk interessant spørsmål hvorvidt det foregår en form for tilbakeføring, i dette tilfellet slik at risikohåndteringen influerer oppfatningen av risiko – eller kanskje til og med den faktiske risikoen. En opplagt og nærmest triviell tilbakeføring finner sted når virksomheten lykkes i å lære noe gjennom risikohåndteringen. Ny kunnskap kan bidra til bedre fremtidige vurderinger, slik at usikkerheten reduseres. Det er en annen og mer problematisk form for tilbakeføring som skal undersøkes her: Kan det finnes en utilsiktet og ugunstig tilbakeføring, slik at selv kompetent håndtering ut fra de beste intensjoner bidrar til den risikoen man ønsker å få kontroll med? Stilt slik er dette et spissformulert, og nærmest fortvilende spørsmål. Det ligner på bruk av rusgift for å redusere smerter; løsningen vil etter hvert bli problemet.

I mitt forsøk her på å anvende teori om sosial konstruktivisme på begrepene risikovurdering og risikohåndtering forenkles fremstillingen til to ulike posisjoner, som kan utfordre den naive realismen, henholdsvis en moderat og en radikal konstruktivisme.

4.1 Moderat konstruktivisme, eksemplifisert med kulturell teori om risiko

Moderat konstruktivisme er relativt utbredt innen risikoteori. En av de retninger som har hatt stor innflytelse, og som derfor kan stå som mønstereksempel her, er den som kalles kulturell teori om risiko (Douglas og Wildavsky,

1982). Under denne teorien kan man si at dikotomien mellom vurdering og håndtering av risiko blir opprettholdt. Hva man velger ut som risikofaktorer, og hvordan disse forstås og vurderes, er imidlertid bestemt av den kulturelle og historiske sammenhengen vurderingene står i. Vurderingene er ikke først og fremst riktige eller gale, de er snarere tenkbare og tilgjengelige eller ikke. Risikohåndteringen er på sin side også rammet inn av en sosial organisering. Hvilke typer hendelser man velger å prøve å unngå, eller å gjøre noe med, står i samme kulturelle og historiske kontekst. Denne teorien har hatt en antropologisk innfallsvinkel, som blant annet har omfattet studier av hva de som arbeider med å vurdere og å håndtere risiko faktisk gjør. Blant annet fant Douglas (1992) i en slik studie at de som arbeider med risikovurderinger er opptatt av å presentere dem som vitenskapelige og nøytrale, til tross for at hun fant klare sammenhenger mellom den enkeltes vurderinger og vedkommendes verdier og faglige og politiske ståsted.

Innen kulturell teori om risiko betraktes ikke håndtering av risiko som en enveiskjørt følge av vurderingene. Det er en dynamikk basert på gjensidighet mellom vurdering og håndtering. En nøkkel til å forstå dette samspillet kan man finne i anerkjente metoder for å vurdere risiko, for eksempel de som er beskrevet i NS 5814:2008. I svært mange tilfeller vurderes ikke risiko ved at man kan gå ut og «lese verden» direkte. Metodene for å vurdere risiko baseres ofte på workshops eller lignede aktiviteter, der antatt relevante interessenter og eksperter drøfter og eventuelt forhandler seg frem til vurderingenes innhold. Sismondo anser det forhold at kunnskap blir til i en type prosess der man også gjerne kunne ha fått andre kunnskaper som resultat i stedet, som et slags intuitivt belegg for konstruktivisme: «The intuition is that It could easily have been otherwise.» (Sismondo, 1993 s. 536). Basert på dette resonnementet, kan man si at handlingene som utgjør en risikovurdering i seg selv blir et belegg for en konstruktivistisk forståelse, fordi det er opplagt at de samme vurderingsaktivitetene også kunne ha gitt andre vurderinger som resultat. Like viktig er det imidlertid at vurderingene er aktiviteter som i stor grad utføres av de samme personene som skal treffe beslutninger om håndtering. Derfor vil vurderingene av risiko ha mulige håndteringsstrategier med som en del av vurderingenes innhold. Burr beskriver «fokus på prosess» som et av de momentene der konstruktivisme skiller seg fra mer tradisjonell forståelse av vitenskapelig kunnskap: «Knowledge is therefore seen not as something that a person has or doesn't have, but as something that people do together.» (Burr, 2003 s. 9). Man kan si at risikokunnskap er noe som eksisterer fordi man gjør risikovurderinger. Samtidig har man innen kulturell teori en essensialistisk forståelse av risiko, men forståelsen av den er filtrert gjennom de rammene som styrer utvelgelsen av og synet på hvilke hendelser som er uønskede.

Spørsmålet om hvorvidt risikohåndtering kan skape risiko blir vanskelig å besvare teoretisk. Det skjer en gjensidig påvirkning mellom oppfatningen av risiko og den organisering og de virkemidler man ellers har for å håndtere risikoen. Derfor skulle man anta at den risiko som man ikke har lært seg å oppfatte, og ikke allerede er enige om å behandle, faller utenfor synsfeltet. Utgangspunktet burde derfor være at risikohåndteringen i liten grad evner å produsere ny risiko utover den man allerede er enige om at det er behov for å håndtere. Det er likevel ikke utenkelig at det på et tidspunkt blir kulturelt mulig å oppfatte nye forhold som risikomomenter, samtidig som risikohåndteringen henger fast i en foreldet organisering tilpasset en delvis utdatert risikokunnskap. I slike situasjoner kan man neppe utelukke at risikohåndteringen bidrar til å øke risikoen.

4.2 Radikal konstruktivisme

Som nevnt tidligere vil man ikke så lett finne radikal konstruktivisme som en tydelig posisjon innenfor etablert risikoteori. Det er derfor fremstilt her som en tenkt posisjon, et utenfra-blikk, basert på mer generelle vitenskapsteoretiske bidrag. Jeg henter momenter fra to i utgangspunktet relativt forskjellige teoretiske bidrag, det ene er Michel Foucaults diskursbegrep, det andre er Bruno Latour og Steve Woolgars studie *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Jeg har imidlertid kun belaget meg på sekundærlitteratur, og henviser til andres filtrerte og fortolkete versjoner av disse bidragene.

Latour og Woolgar undersøkte hvordan vitenskapelig arbeid i laboratorier foregår, og kom til at de naturvitenskapelige fakta ble gyldig kunnskap gjennom en egen, vitenskapelig diskursiv interaksjon. Resultatene er fabrikasjoner, ikke oppdagelser. Sismondo (1993) velger, som han sier, å ta Latour og Woolgars radikale konstruktivisme bokstavelig. Deres arbeid tas som eksempel på den mest radikale posisjonen, det materielle er en transformasjon av det sosialt konstruerte, objektene som er forsket frem i laboratoriet er skapt av en forhandling som har ledet til konsensus. Prosessen er, slik den gjengis av Sismondo, likefrem og forståelig. Likevel anser han den som lite plausibel og svakt begrunnet. I en noe skarpere polemikk mot denne beskrivelsen av laboratoriearbeidets resultater, som fabrikasjoner, skriver Hellesnes (2001 s. 137): «At det faktisk forholdt seg slik i kroppen som Guillemin har påvist blir for Latour og Woolgar nærmast ein vits.»

Når Latour og Woolgars fabrikasjonstese overføres til en risikodiskurs, vil det i utgangspunktet være like nærliggende å spørre om *vurderingene* skaper risiko som å stille spørsmålet slik jeg har gjort, altså om *risikohåndteringen* kan ha den virkningen. Både vurdering og håndtering er fabrikasjonsprosesser der ri-

sikoen oppstår, blir begrepsfestet, og eventuelt blir reell. Fabrikasjonsprosessen kan vanskelig oppbevare noe normativt prosjekt. Det vil strengt tatt kunne være noe vanskelig å argumentere for at risikohåndtering tjener noe formål i det hele tatt. Hvis laboratorieforskning handler om prestisje og kredibilitet, kunne man kanskje også tenke seg at arbeid med risiko i virksomheter er en form for virksomhetsintern imperiebygging. At det kan finnes elementer av den slags motivasjon også i utbredelsen av risikobaserte kontrollaktiviteter i virksomheter har vært antydning, som i en leges observasjon av at de eneste som likte denne nye formen for styringsinstrumenter var «konsulentfirmaene og kursholderne og endel sersjanter i systemet som ser en karrieremulighet» (Lundevall, 1996).

Om man ser etter mulige motivasjoner for risikovurdering og risikohåndtering, i en situasjon der det man egentlig gjør er selv å fabrikere det man vurderer og håndterer, begynner man å nærme seg et foucaultsk diskursbegrep. Burr siterer følgende definisjon, fra Foucaults *The Archaeology of Knowledge*: «Discourses are practices which form the objects of which they speak .» (Burr, 2003 s. 64). Ut fra dette perspektivet vil det knapt være mulig, i hvert fall lite fruktbart, for den som betrakter diskursen utenfra å prøve å tillegge risikohåndtering en mer normativ rolle enn vurderingene. Først og fremst er begge deler del av den samme diskursen. Burr anviser følgende kriterium for å avgjøre hva som tilhører samme diskurs: «Pieces of speech or writing can be said to belong to the same discourse to the extent that they are painting the same general picture of the object in question.» (Burr, 2003 s. 66).

Når risikodiskursen ikke lenger gjør det mulig å skille ut risikohåndtering som en normativ konsekvens av vurderingene, altså som en anvisning av hva den rasjonelle aktør bør gjøre, blir det nærliggende å betrakte også nytteverdien av risikohåndtering som en slags fabrikasjon. I så fall ligner risikohåndtering mer på ideologiproduksjon i marxistisk forstand, et instrument for å generere falsk bevissthet som kamuflerer maktskjevhet. Ideologibegrepet er treffende fordi aktørene som bidrar i risikodiskursen verken kan eller vil se det slik. Aktørene gjør simpelthen ting som er mulig innenfor risikodiskursen, og disse tingene er å bidra til konstruksjonene som opprettholder diskursen.

Mens Latour og Woolgar forklarer forholdet mellom konstruksjonsprosessen og resultatene som en slags transformasjon fra det sosiale til det materielle, handler Foucaults diskursteori om at det som konstrueres bare er tilgjengelig innenfor diskursen. Burr betegner dette som at spørsmålet om ontologisk status settes i parentes: «In a sense, Foucault brackets off the question of reality. Since we can never have direct access to a reality beyond discourse we cannot concern ourselves with its nature.» (Burr, 2003 s. 90). Anvendt på en risikodiskurs, vil det si at det eneste vi kan analysere og håndtere er oppfatninger om risiko.

I en foucaultsk, radikal konstruktivisme får spørsmålet om hvorvidt risikohåndtering skaper risiko et litt annet svar enn både i moderat konstruktivisme og i Latour og Woolgars versjon av radikal konstruktivisme. I det foucaultske perspektivet er det nærmest selvfølgelig at oppfattet risiko vil øke i takt med at diskursen vokser seg stor og fet og vinner hegemoni. Uten vekst i den oppfattede risikoen vil man måtte regne med at utbredelsen av risikodiskursen også gikk tilbake. Om en såkalt faktisk risiko også øker i takt med oppfattet risiko, er imidlertid et spørsmål som ikke kan besvares fra denne posisjonen. Problemet med at faktisk risiko er utilgjengelig er imidlertid ikke det eneste som gjør det vanskelig å svare på om risikohåndtering skaper risiko. Vanskeligheten skyldes også at man innenfor en risikodiskurs ikke sitter med overbevisende argumenter for at man bør velge én måte å håndtere risiko på fremfor en annen.

5 En forenklet sammenlikning av de tre posisjonene

Ovenfor har jeg fremstilt tre ulike posisjoner, som er en kraftig forenkling av en rekke måter å se på risiko og risikohåndtering. Den første av de tre posisjonene er naiv realisme, som er utgangsposisjonen. De to andre er henholdsvis moderat og radikal konstruktivisme. De sentrale parameterne for sammenlikning er vurdering og håndtering av risiko, under hver av disse posisjonene. Ved siden av disse to hovedparameterne har drøftingen også ført til en problematisering av sammenhengen mellom vurdering og håndtering i hver av de tre posisjonene. De to siste kolonnene i tabellen sammenlikner risikoens ontologiske og epistemiske status under de ulike posisjonene.

	Vurdering av risiko	Håndtering av risiko	Sammenhenger mellom vurdering og håndtering	Risikoens epistemiske status	Risikoens ontologiske status
Naiv realisme (utgangspunkt i min avhandling)	Riktige eller gale vurderinger	God eller dårlig håndtering	Håndtering er en normativ fordring, direkte basert på vurderingene	«pedagogisk utfordring», kunnskapen kan være rett eller gal	Eksisterer, og er i samsvar med resultatene av riktige vurderinger
Moderat konstruktivisme (Cultural theory som eksempel)	Kulturelt bestemt utvalgelse	Bestemmes av den sosiale organiseringen	Gjensidig påvirkning	Oppfatninger som er påvirket av kulturelt bestemte rammer	Eksisterer som (kulturelt influerte) beslutninger
Radikal konstruktivisme (kritisk blikk, utenfra risikoteorien)	Sosial konstruksjon	Sosial konstruksjon	Er del av samme diskurs, vanskelig å holde fra hverandre	Oppfatningene er den eneste kunnskapen vi kan ha	Utilgjengelig («settes i parentes»)

6 Konklusjon

Problemstillingens utgangspunkt har her vært å se på noen vanskeligheter man støter på ved å betrakte risikohåndtering fra en realismeposisjon. Konstruktivistiske perspektiver har spilt rollen som alternativ innfallsvinkel. Jeg finner at konstruktivistiske perspektiver et stykke på vei bidrar til forklaring og forståelse av disse tankekorsene. Det viktigste bidraget fra det konstruktivistiske perspektivet i denne sammenhengen er at det gir grunnlag for å stille spørsmål ved hvor godt det er mulig for systematisk risikohåndtering å dekke den risikoen som man har analysert seg frem til – i tillegg til at det selvfølgelig, uansett perspektiv, er en fare for at relevant risiko unnslipper fra analysen. Et annet, viktig bidrag fra det konstruktivistiske perspektivet, er at det begrunner en sterk tvil om hvorvidt risikohåndtering er i stand til å oppbære et normativt program, som anviser hva forutsetningsvis rasjonelle aktører bør gjøre.

7 Litteraturliste

- Spesialisthelsetjenesteloven*. Lov om spesialisthelsetjenesten m.m., lov 2. juli 1999 nr. 61.
- NS 5814:2008. «Krav til risikovurderinger». Standard Norge, Lysaker.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Berger, Peter L. og Thomas Luckmann (1967) *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. London: Penguin.
- Burr, Vivien (2003) *Social constructionism*. London: Routledge.
- Clarke, Lee og James F. Short, Jr. (1993) «Social Organization and Risk: Some Current Controversies». I: *Annual Review of Sociology*, årg. 19, s. 375-399.
- Douglas, Mary (1992) *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge.
- Douglas, Mary og Aaron Wildavsky (1982) *Risk and culture: an essay on the selection of technical and environmental dangers*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Gundersen, Jan Brage (1984) *Den lille filosofihistorien: en nøkkel til filosofiens og vitenskapens historie*. Oslo: Aventura.
- Hansson, Sven Ove (2002) «Kan moralfilosofin hantera riskproblemen?». I: Åsa Boholm, m. fl. (Red.) *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor* Nora: Nya Doxa.
- Hellesnes, Jon (2001) «Sosial konstruktivisme i vitenskapsteorien». I: *Nytt norsk tidsskrift*, årg. 17, nr. 2, s. 132-149.
- Lundevall, Sverre (1996) «Om den store lydighetskampanjen som ruller over landet». I: *Utposten*, årg. 25, nr. 7/8, s. 28-31.
- Power, Michael (2004) *The Risk Management of Everything: Rethinking the Politics of Uncertainty*. London: Demos.
- Rosa, Eugene A. (1998) «Metatheoretical foundations for post-normal risk». I: *Journal of Risk Research*, årg. 1, nr. 1, s. 15-44.
- Schroeder, Christopher H. (1986) «Rights against Risks». I: *Columbia Law Review*, årg. 86, nr. 3, s. 495-562.

- Shrader-Frechette, Kristin S. (1990) «Perceived risks versus actual risks: Managing hazards through negotiation». I: *Risk*, årg. 1, s. 341-363.
- Sismondo, Sergio (1993) «Some Social Constructions». I: *Social Studies of Science*, årg. 23, nr. 3, s. 515-553.
- Starr, Chauncey (1969) «Social Benefit versus Technological Risk». I: *Science*, årg. 165, nr. 3899, s. 1232-1238.
- Wildavsky, Aaron (1988) *Searching for safety*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.